STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW POLSKICH
ODDZIAŁ W SZCZECINIE
MUZEUM NARODOWE W SZCZECINIE
MUZEUM ARCHEOLOGICZNO-HISTORYCZNE W STARGARDZIE

ACTA
ARCHAEOLOGICA POMORANICA
V

XIX SESJA
POMORZOZNAWCZA
21-22.11.2013
SZCZECIN

Szczecin 2015

AAP, t. V, XIX Sesja Pomorzoznawcza, s. 155-166

Jacek Bojarski, Wojciech Chudziak, Marcin Weinkauf

Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa (stan. 2) w Kałdusie, woj. kujawsko-pomorskie. Badania w latach 2012-2013

Uwagi wstępne

Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa w Kałdusie (stan. 2) jest przedmiotem badań pracowników Instytutu Archeologii UMK w Toruniu od 2002 r. (ryc. 1). Prace wykopaliskowe na osadzie realizowane były w ramach kolejnych projektów badawczych: „Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie – chełmiński *sedes regni principalis*", których koordynatorem jest prof. dr hab. Wojciech Chudziak. Wraz z grodziskiem (stan. 3) oraz trzema nekropolami (stanowiska 1, 2 oraz 4) osada stanowi zasadniczy człon wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego związanego z Górą św. Wawrzyńca (Stawska, Weinkauf 2003; Weinkauf 2005; Błędowski, Chudziak, Weinkauf 2007; Chudziak, Weinkauf 2009; Bojarski, Weinkauf 2011). W dobie państwa piastowskiego stała się ona zapewne dla mieszkańców pobliskiego grodu nie tylko zapleczem gospodarczym, lecz także ważnym ośrodkiem produkcji i wymiany. Jej rola wzrastała wraz z rangą grodu będącego centrum administracyjnym i ideologicznym państwa pierwszych Piastów (Chudziak 2003; Bojarski, Chudziak, Weinkauf 2006).

Głównym celem badawczym w trakcie dwóch ostatnich sezonów było określenie zasięgu osadnictwa wczesnośredniowiecznego w kierunku S i SE, zwłaszcza w strefie przejściowej pomiędzy stanowiskami 2 i 4, gdzie rozpoznano nie tylko cmentarzysko szkieletowe, ale również pojedyncze jamy osadnicze (Chudziak, red., 2010). Na obszarze mieszczącym się po stronie S rowu (obiekt 188) zarejestrowano kolejne obiekty związane ze strukturami wczesnośredniowiecznego osiedla. Na obecność w tej strefie pozostałości intensywnej zabudowy z tego okresu wskazują również wyniki zwiadu lotniczego przeprowadzonego przez Wiesława Stępnia (ryc. 2) oraz rezultaty rozpoznania tej części terenu z wykorzystaniem metod geofizycznych[1] (ryc. 3). Zaobserwowano tu silne anomalie magnetyczne spowodowane lokalnymi zakłóceniami oporności gruntu, znamiona wegetacyjne, stwierdzono także podwyższoną zawartość fosforanów w glebie. Ponadto konieczność prowadzenia badań w tej partii osady była podyktowana stałym niszczeniem stanowiska w trakcie corocznych prac rolnych, o czym świadczy występowanie dużej ilości ruchomego materiału źródłowego na powierzchni.

Przebieg prac. Wyniki

W trakcie dwóch sezonów badawczych eksploracji poddano powierzchnię 870 m^2, na której zarejestrowano łącznie 162 obiekty. W jej obrębie oprócz obiektów o charakterze mieszkalno-gospodarczym odsłonięto i zadokumentowano pięć grobów szkieletowych, zarówno z wczesnej epoki żelaza (obiekty 1205, 1220), jak i z wczesnego średniowiecza (obiekty 1262, 1274, 1275) oraz dwa groby ciałopalne, popielnicowe z wczesnej epoki żelaza

[1] Prace przeprowadzone były w 2011 r. przez firmę Łukasza Porzuczka PROTON – ARCHEO w ramach środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Nieinwazyjne badania zespołu osadniczego w Kałdusie – metody geofizyczne".

(obiekty 1219, 1309). Ze względu na charakterystyczne formy i kształt obiekty 1222 i 1295 uznano za domniemane groby szkieletowe. W obu przypadkach nie zachowały się pozostałości pochówków. Ponadto kontynuowano eksplorację dwóch obiektów odsłoniętych w trakcie wcześniejszych badań (obiekty 880 i 1157).

W wyniku przeprowadzonych prac stwierdzono występowanie na prawie całej badanej powierzchni stanowiska nawarstwień kulturowych związanych z wczesną epoką żelaza oraz okresem wczesnego średniowiecza, nawiązujących do struktur zadokumentowanych w poprzednich sezonach badawczych (2002-2009). Największą miąższość nawarstwień stwierdzono w ramach arów 1180/790-800, w obrębie lokalnego obniżenia terenowego. Uzupełnieniem badań było wykonanie w tej partii stanowiska dwóch serii odwiertów na osi N-S. W ten sposób możliwe było nie tylko wskazanie zasięgu nawarstwień kulturowych związanych z niecką terenową występującą w tej strefie stanowiska, lecz także charakteru i stopnia przekształcenia tej części obszaru w okresie wczesnego średniowiecza. Najprawdopodobniej uchwycony został w tym miejscu fragment dolinki erozyjnej, mającej ujście u krawędzi wysoczyzny. W stropowej części tego obniżenia zadokumentowano znaczną miąższość nawarstwień o charakterze spływowym w postaci próchnicznego czarnoziemu powstałego w okresie funkcjonowania osady z wczesnego średniowiecza (2. poł. XII – 1. poł. XIII w.) oraz w wyniku późniejszego niszczenia partii stropowych reliktów wczesnośredniowiecznej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (warstwy 46 i 48).

Pozostałości zabudowy osady z wczesnej epoki żelaza w największym nasileniu stwierdzono w wykopach ulokowanych w partii W stanowiska. Spośród zadokumentowanych tam obiektów (jamy grobowe – obiekty 1205, 1220, 1309) najlepiej zachowały się pozostałości pieca powiązanego z tym okresem (obiekt 1320). Czworokątną w rzucie jamę charakteryzowało skupisko potłuczonych i przepalonych kamieni koncentrujących się w partii NW (ryc. 4).

Obiekty osadnicze reprezentujące okres wczesnego średniowiecza koncentrowały się w partii SE i NW badanego terenu, m.in. w bezpośrednim sąsiedztwie lokalnego obniżenia terenowego związanego ze wspomnianą dolinką erozyjną. Relikty odkrytych budynków mieszkalnych i zabudowy gospodarczej tworzyły odrębne zagrody (dobrze czytelne na zdjęciach lotniczych). Reprezentowały dwa poziomy zabudowy: ze starszym związana była dolna partia wypełniska obiektu 880; na młodszy składały się warstwy 46, 48 i 50 oraz pozostałe jamy rozpoznane w ostatnich dwóch sezonach wykopaliskowych. Niezmiernie istotne dla uściślenia chronologii osady było kontynuowanie eksploracji obiektu 880. Jama zadokumentowana w trakcie badań w 2007 r. pełniła pierwotnie funkcję półziemianki. Miała czworokątny kształt, wypełnisko o przekroju wannowatym i miąższości 1,15 m. Poziom użytkowy wyznaczało klepisko z gliny z piecem umieszczonym w narożniku NW. W trakcie eksploracji obiektu pozyskano materiał, który pozwala umieścić jego funkcjonowanie w ramach dwóch faz: starszej, przypadającej na 2. poł. XI w., oraz młodszej, z 1. poł. XII w. (ryc. 5). Jest to jeden z niewielu obiektów z terenu osady, które należy datować na XI w.

Dla poznania struktury i organizacji przestrzeni osiedla wczesnośredniowiecznego w jego młodszych fazach (2. poł. XII – 1. poł. XIII w.) ważne było odkrycie w części NW badanego terenu kilkunastu jam, najprawdopodobniej glinianek, o strukturze dotychczas nierejestrowanej na badanym stanowisku. Wystąpiły one w bezpośrednim sąsiedztwie lokalnego obniżenia, w którym poniżej próchnicznego czarnoziemu zalegał osad silnie ilastej ciemnożółtej gliny. W górnej partii jamy tworzyły jeden nieregularny zarys. Dopiero na głębokości 81,62-81,75 m n.p.m. w ramach opisywanego układu zaobserwowano kilka dobrze rysujących się w rzucie obiektów, którym nadano kolejne numery (1206, 1213, 1242ab, 1243, 1246, 1247). Najprawdopodobniej słaba czytelność granic wynikała z destrukcji ścian ziemnych i przemycia ich stropowych partii. Zadokumentowane w tym miejscu jamy charakteryzował krótki okres użytkowania, na co wskazywać może nieregularny zarys granic, nieliczny materiał zabytkowy i mocno przemieszana, soczewkowata struktura wypełniska. W ramach tego skupiska zadokumentowano obiekty, których kształt, wymiary oraz charakter nawarstwień mogą wskazywać na ich gospodarczo-mieszkalną funkcję (obiekty 1207, 1233). Zadokumentowaną część obiektu 1207 charakteryzowało płaskie dno i mocno podcięte ściany boczne. W części NE wystąpiło nieckowate przegłębienie, w rzucie widoczne w postaci owalnie układających się warstw, które najprawdopodobniej pełniło funkcję piwniczki (ściany obiektu były pierwotnie wyłożone witkami wikliny).

Z najmłodszym wczesnośredniowiecznym etapem użytkowania tego miejsca należy powiązać pozostałe jamy wczesnośredniowieczne. Wśród odkrytych na szczególną uwagę zasługują te z bardzo dobrze zachowanymi elementami konstrukcyjnymi, czyli obiekt 1216, będący pozostałością pieca o glinianej kopule, oraz obiekt 1248, pierwotnie pełniący

funkcję pieca ziemnego (ryc. 6). Oba obiekty w stropowej partii zostały mocno rozwleczone orką. Obiekt 1216 pełnił pierwotnie funkcję dwukomorowego pieca, z komorą grzewczą i kanałem doprowadzającym od strony W, być może służącego do wypału naczyń ceramicznych. Komorę wyróżniał bardzo regularny kształt i czytelny układ warstw w postaci występujących po sobie poziomów przepalonej gliny, spalenizny i popiołu. Kanał doprowadzający wyróżnia płasko ukształtowane dno oraz lekko nachylone proste ścianki boczne. W obiekcie można wyróżnić trzy poziomy użytkowe. W tej grupie obiektów wczesnośredniowiecznych wyróżniał się również obiekt 1157 o charakterze mieszkalno-gospodarczym, którego część SE przebadano w 2009 r. W części W obiektu zaobserwowano znaczne przegłębienie warstw, najprawdopodobniej będące pozostałością piwniczki (ryc. 7). Duże skupisko obiektów, dobrze czytelnych na zdjęciach lotniczych, tworzyły jamy powiązane z zabudową naziemną w arze 1250-1260/760-770. Na stosunkowo niedużej powierzchni zadokumentowano pozostałości kilku obiektów mieszkalno-gospodarczych najprawdopodobniej o naziemnej konstrukcji ścian (obiekty 1257, 1281). Wszystkie charakteryzowały się płasko ukształtowanym dnem, niewielką miąższością wypełniska oraz znaczną liczba potłuczonych naczyń ceramicznych, kości zwierzęcych i pojedynczych przedmiotów codziennego użytku.

Eksploracja partii SE osady przyniosła odsłonięcie nowych struktur przestrzeni reliktowej wczesnośredniowiecznego osiedla. Zadokumentowano niewielki fragment nieznanego wcześniej cmentarzyska szkieletowego (ary 1290/770) pochodzącego z młodszych fazy wczesnego średniowiecza (XI-XII w.). Odkryte jamy grobowe wystąpiły bezpośrednio pod warstwą orną, skutkiem czego ich wypełnisko zostało znacząco naruszone głęboką w tym miejscu orką. W trzech ułożonych równolegle do siebie grobach (grób 65-67), usytuowanych po osi NW-SE, zarejestrowano bardzo słabo zachowane kości ludzkie (ryc. 8). Wszystkie pochówki zawierały bogate wyposażenie, m.in.: kamienną osełkę, nóż w brązowej pochewce, kabłączki skroniowe, a w jednym przypadku było to naczynie ceramiczne. W bezpośrednim ich sąsiedztwie została zadokumentowana jeszcze jedna jama (grób?) o kształcie zbliżonym do jamy grobowej, która jednak nie zawierała pozostałości pochówku (istnieje duże prawdopodobieństwo, że zawartość grobu została całkowicie zniszczona).

Oprócz źródeł nieruchomych pozyskano bogaty zbiór naczyń ceramicznych, łącznie 12 969 ułamków, z tego: 9 708 fragmentów naczyń wczesnośredniowiecznych, 3 121 ułamków naczyń z wczesnej epoki żelaza (kultura pomorska), 104 ułamki naczyń kultury pucharów lejkowatych oraz 36 ułamków naczyń późnośredniowiecznych. Ponadto odkryto 294 tzw. zabytki wydzielone, w tym m.in. 3 groty żelazne, 5 haczyków na ryby, 8 szydeł żelaznych, wędzidło żelazne, kościane zgrzebło, zwitek kory brzozowej, 5 brązowych pierścionków, 3 srebrne monety, 2 odważniki płasko-kuliste w koszulce brązowej, 4 odważniki z ołowiu i ostrogę żelazną.

Wnioski

Badania archeologiczne przeprowadzone na stan. 2 dostarczyły niezmiernie istotnych danych do poznania chronologii i rozplanowania przestrzennego obszaru położonego na południe od zasadniczej części osady podgrodowej, zlokalizowanej w strefie przejściowej pomiędzy stanowiskami 2 i 4. Wykorzystanie wyników zwiadu lotniczego i metod geofizycznych pozwoliło na dokładniejsze i efektywniejsze rozpoznanie odsłoniętych struktur – pozostałości zabudowy mieszkalnej oraz śladów działalności gospodarczej mieszkańców słowiańskiego przedlokacyjnego Chełmna. Efektem było zlokalizowanie odrębnych zagród gospodarczych oddalonych od siebie o kilkadziesiąt metrów. Należy domniemywać, że stanowią one pozostałości kilku luźno rozmieszczonych zagród, których mieszkańcy specjalizowali się w produkcji rolniczo-hodowlanej bądź wytwórczej. Kwestia szczegółowej specyfikacji tych miejsc pozostaje jednak do wyjaśnienia. Rezultaty tegorocznych prac wskazują na konieczność prowadzenia dalszych badań w tej partii osady, która poddana jest stałemu niszczeniu w trakcie corocznych prac rolnych, o czym świadczy występowanie dużej ilości materiału źródłowego na powierzchni (ceramiki i zabytków wydzielonych) oraz stopień zniszczenia stropowych partii obiektów i grobów szkieletowych.

Bibliografia

Błędowski P., Chudziak W., Weinkauf M.
2007 *Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania 2004-2005)*, [w:] *XV Sesja*, s. 249-261.
Bojarski J., Chudziak W., Weinkauf M.
2006 *Z badań nad wczesnośredniowiecznym zespołem osadniczym w Kałdusie na Pomorzu Nadwiślańskim (lata 2000--2003)*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, red. W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń-Wrocław-Warszawa, s. 369-382.
Bojarski J., Weinkauf M.
2011 *Wczesnośredniowieczna osada w Kałdusie, woj. kujawsko-pomorskie (stanowisko 2). Wstępne wyniki badań prowadzonych w latach 2007-2009*, [w:] *XVII Sesja 1*, s. 499-512.
Chudziak W.
2003 *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim*, MSL, 1.
Chudziak W., red.
2010 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie (stanowisko 4)*, MSL, 5.
Chudziak W., Weinkauf M.
2009 *Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa w Kałdusie (województwo kujawsko-pomorskie), stanowisko 2 (badania w latach 2005-2007)*, [w:] *XVI Sesja 1*, s. 281-291.
Stawska V., Weinkauf M.
2003 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe (stanowisko 1) i osada (stanowisko 2) w Kałdusie, pow. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie*, [w:] *XIII Sesja 2*, s. 125-136.
Weinkauf M.
2005 *Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania 2002-2003)*, [w:] *XIV Sesja 2*, s. 119-134.

Early medieval *suburbium* (site 2) in Kałdus, Kuyavian-Pomeranian Voivodeship. Excavations in 2012-2013

Summary

The aim of the last two excavation seasons was to investigate the spatial range of an early medieval settlement to the south and south-east, in transition zone between sites 2 and 4 and to establish the final frontier between those sites.

Subject to exploration was the area of about 870 m^2, where 162 features were registered (including inhumation and urn burials) as well as contexts relevant to the early Middle Ages and the early Iron Age. The remains of settlement structures dating back to the early Iron Age were documented in the western part of the site, while the biggest concentration of finds relevant to the early Middle Ages was in the south-eastern and north-western parts of the site and were the relics of two layers of the structures of the settlement: the older layer was relevant to the lower part of the backfill of feature 880, a chronologically younger layer was represented by remaining pits explored during these two excavation periods.

Apart from stationary sources a rich shard was excavated (12,969 pieces) primarily dating back to the early Middle Ages and the early Iron Age as well as the so called separate finds, including arrowheads and an iron spur, fish hooks, iron awls, iron bits, bronze rings, silver coins, flat and flat-rounded weights in bronze coating as well as made of lead.

The survey also resulted in establishing the location of the remains of scattered farm buildings situated in the distance of several dozen meters from one another, the residents of which specialised in land cultivation and breeding or the manufacture of goods.

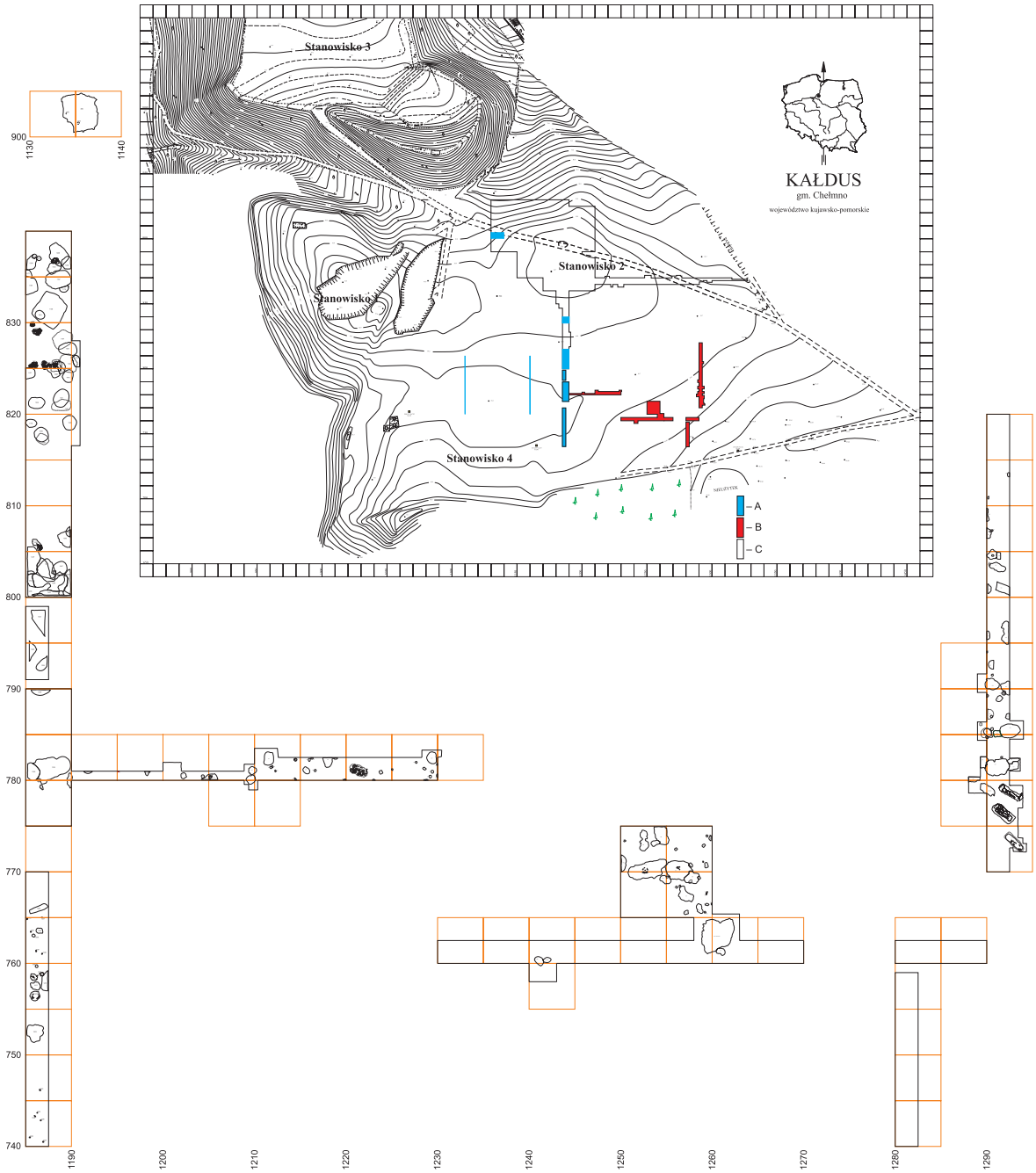

Ryc. 1. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Plan sytuacyjno-wysokościowy zespołu osadniczego w Kałdusie z lokalizacją wykopów na osadzie w latach 2002-2013 i planigrafią obiektów zadokumentowanych w latach 2012-2013. Rys. M. Weinkauf
A – badania w 2012 r.; B – badania w 2013 r.; C – badania w latach 2002-2013

Fig. 1. Kałdus, Chełmno Commune, site 2. Topographic map showing the settlement in Kałdus and the location of trenches in the settlement made in 2002-2013 and the planigraphy of features documented in 2012-2013. Drawing by M. Weinkauf
A – excavations in 2012; B – excavations in 2013; C – excavations in 2002-2013

Ryc. 2. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy – widok ogólny od południa. Fot. W. Stępień

Fig. 2. Kałdus, Chełmno Commune, site 2. Early medieval settlement – southern view. Photograph by W. Stępień

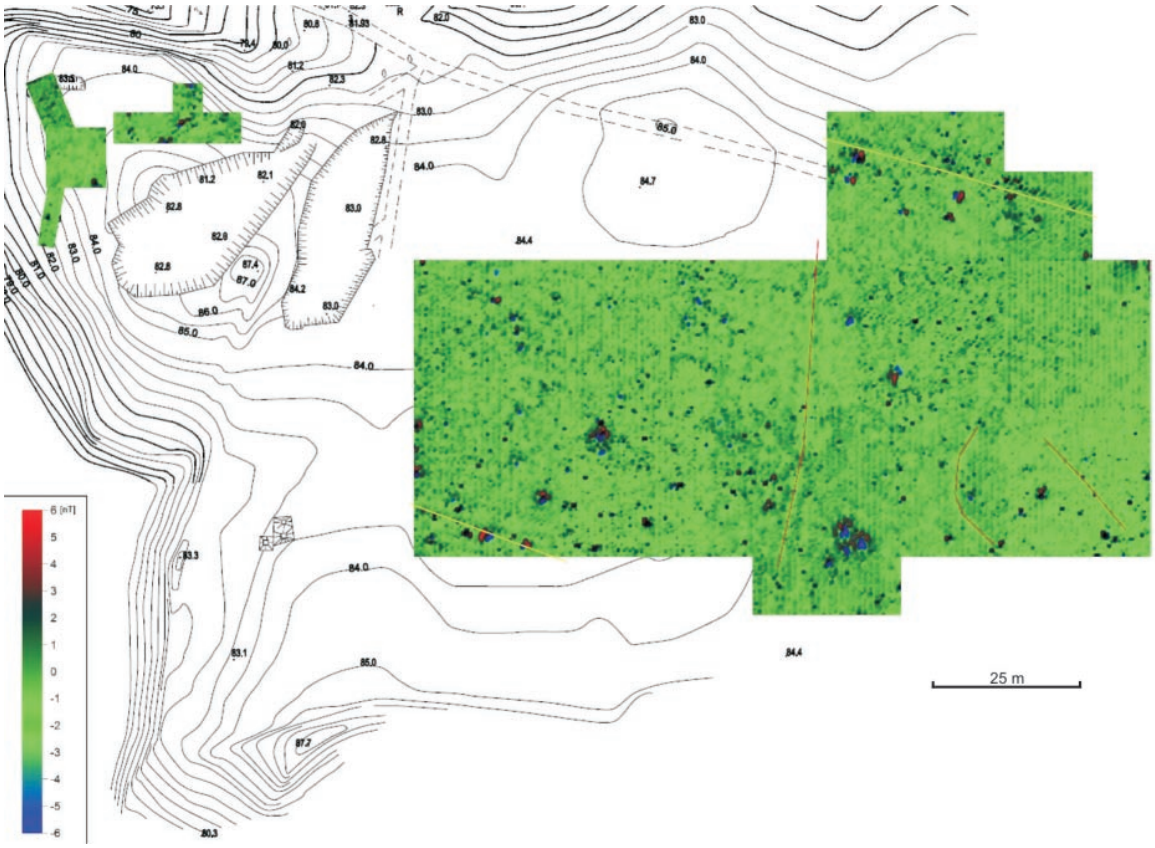

Ryc. 3. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Rozkład pola magnetycznego na terenie osady z zaznaczonymi obszarami anomalnymi. Rys. P. Obrempalska-Majdak

Fig. 3. Kałdus, Chełmno Commune, site 2. Distribution of magnetic field in the settlement with marked areas of irregularities. Drawing by P. Obrempalska-Majdak

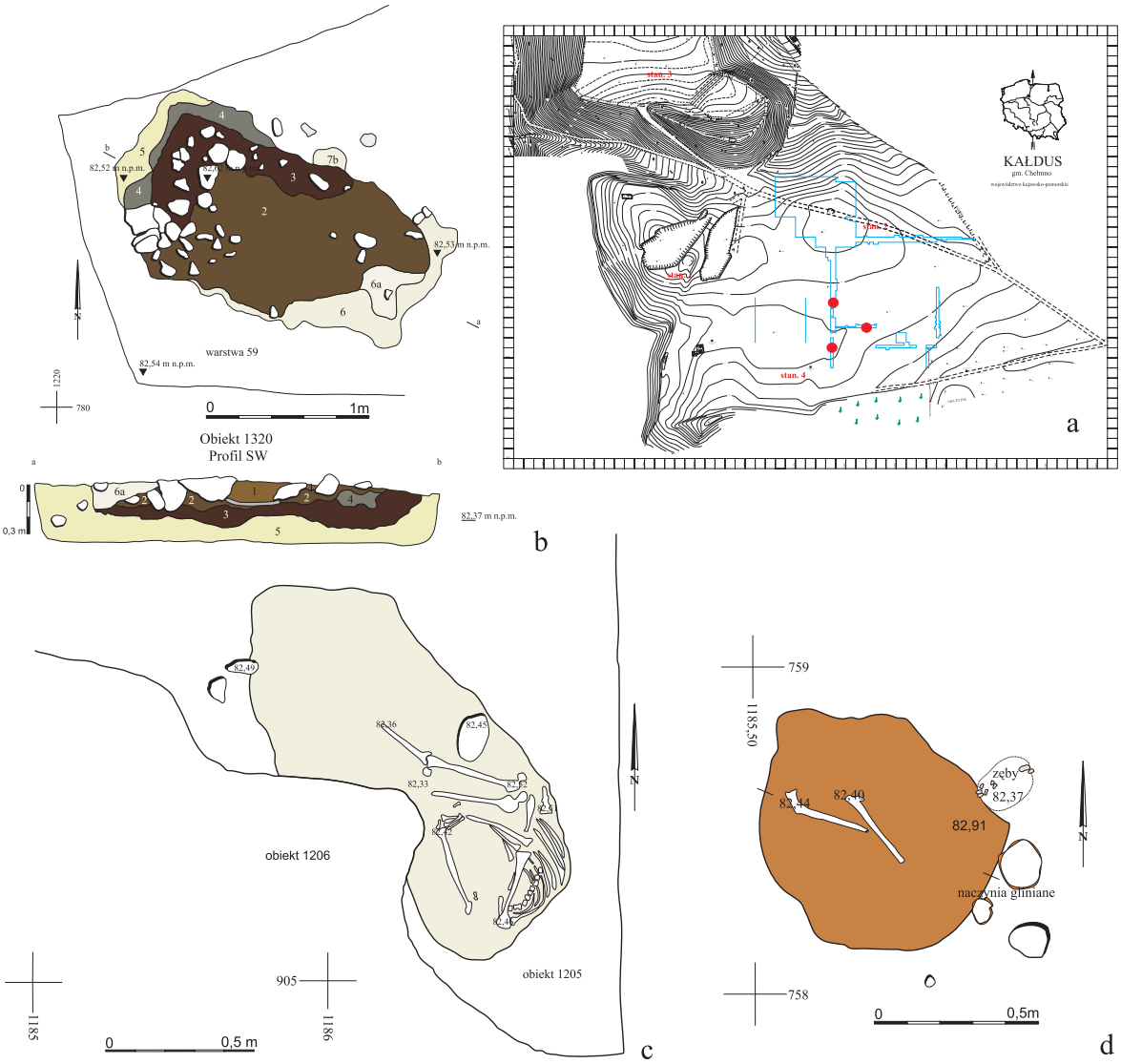

Ryc. 4. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Obiekty z wczesnej epoki żelaza. Rys. M. Weinkauf
a – lokalizacja wykopów z miejscami występowania wybranych obiektów osadniczych i grobów szkieletowych;
b – obiekt 1320; c – obiekt 1205; d – obiekt 1220

Fig. 4. Kałdus, Chełmno Commune, site 2. Features dating back to the early Iron Age. Drawing by M. Weinkauf
a – location of trenches with marked locations of selected settlement features and inhumation graves;
b – feature 1320; c – feature 1205; d – feature 1220

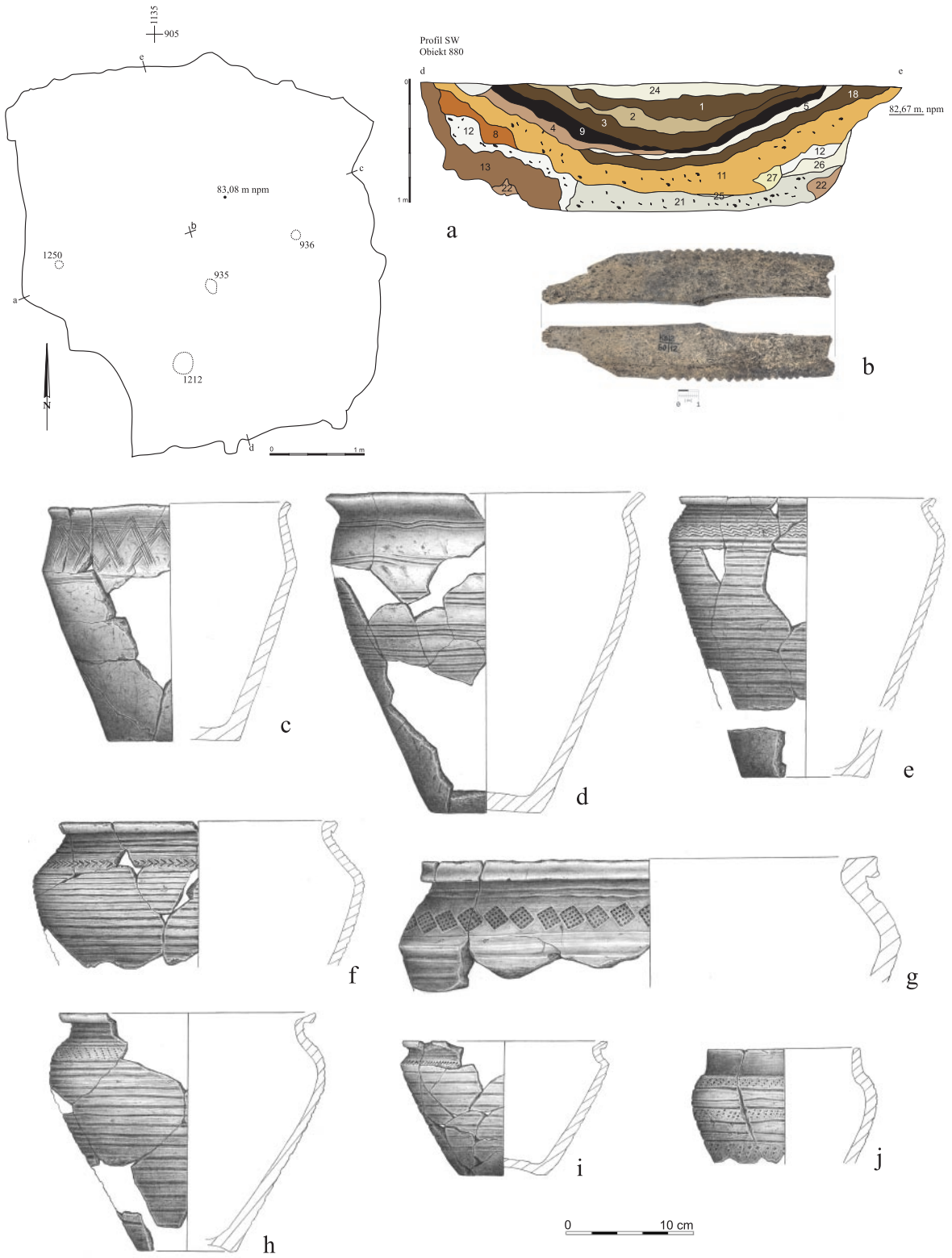

Ryc. 5. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Obiekt 880. Fot. W. Ochotny, rys. B. Kowalewska, dig. M. Weinkauf
a – rzut i profil, b – zgrzebło kościane, c-d – naczynia ceramiczne GT III-IV, e-j – naczynia ceramiczne GT V

Fig. 5. Kałdus, Chełmno Commune, site 2. Feature 880. Photograph by W. Ochotny, drawing by B. Kowalewska, digitalisation by M. Weinkauf
a – projection and profile, b – curry comb, c-d – pottery ware GT III-IV, e-j – pottery ware GT V

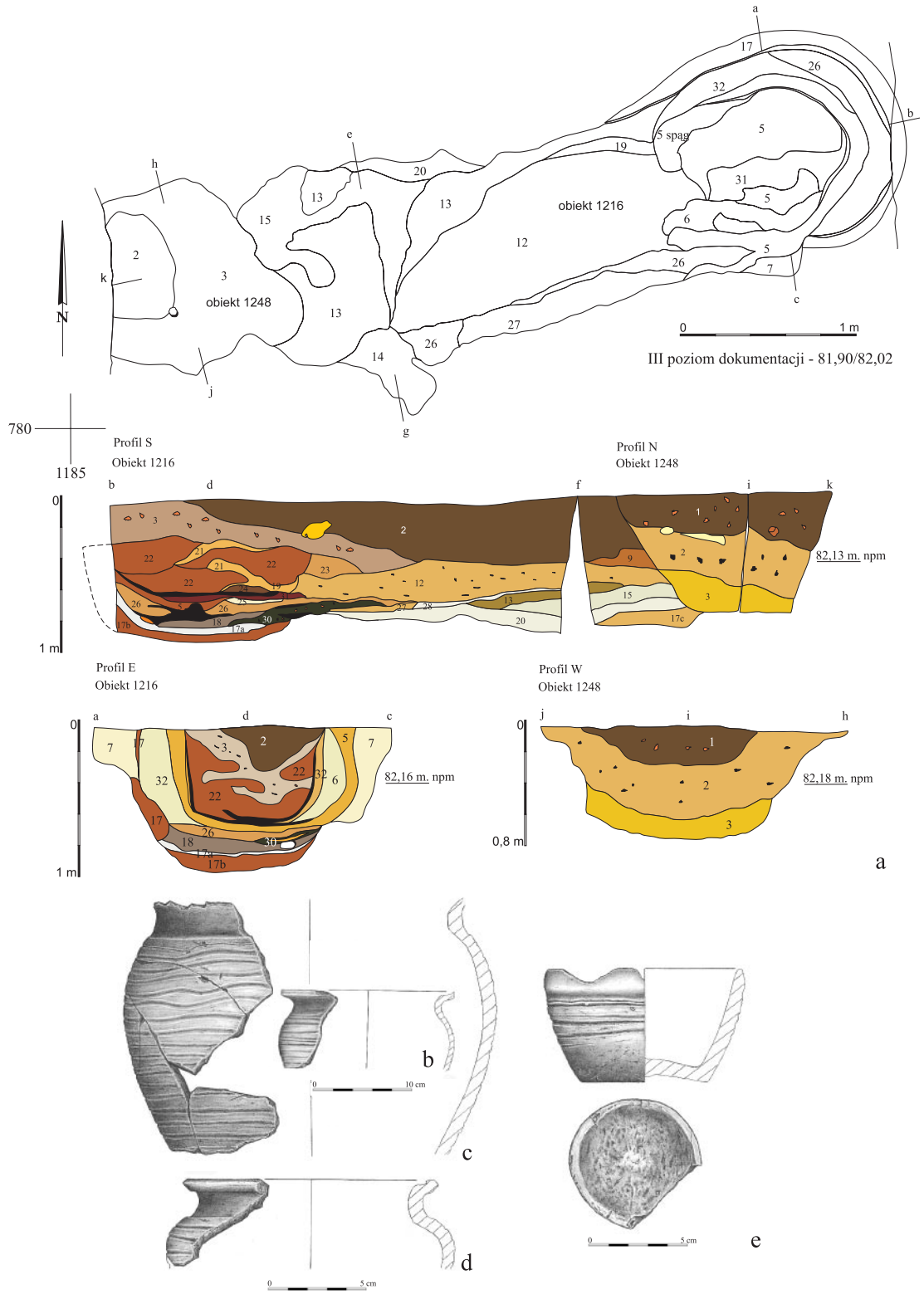

Ryc. 6. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Obiekt 1216 i 1248. Rys. B. Kowalewska, dig. M. Weinkauf
a – rzut i profil, b-d – naczynia ceramiczne GT V z obiektu 1216, e – naczynie ceramiczne GT V z obiektu 1248

Fig. 6. Kałdus, Chełmno Commune, site 2. Features 1216 and 1248. Drawing by B. Kowalewska, digitalisation by M. Weinkauf
a – projection and profile, b-d – pottery ware GT V recovered in feature 1216, e – pottery ware GT V from feature 1248

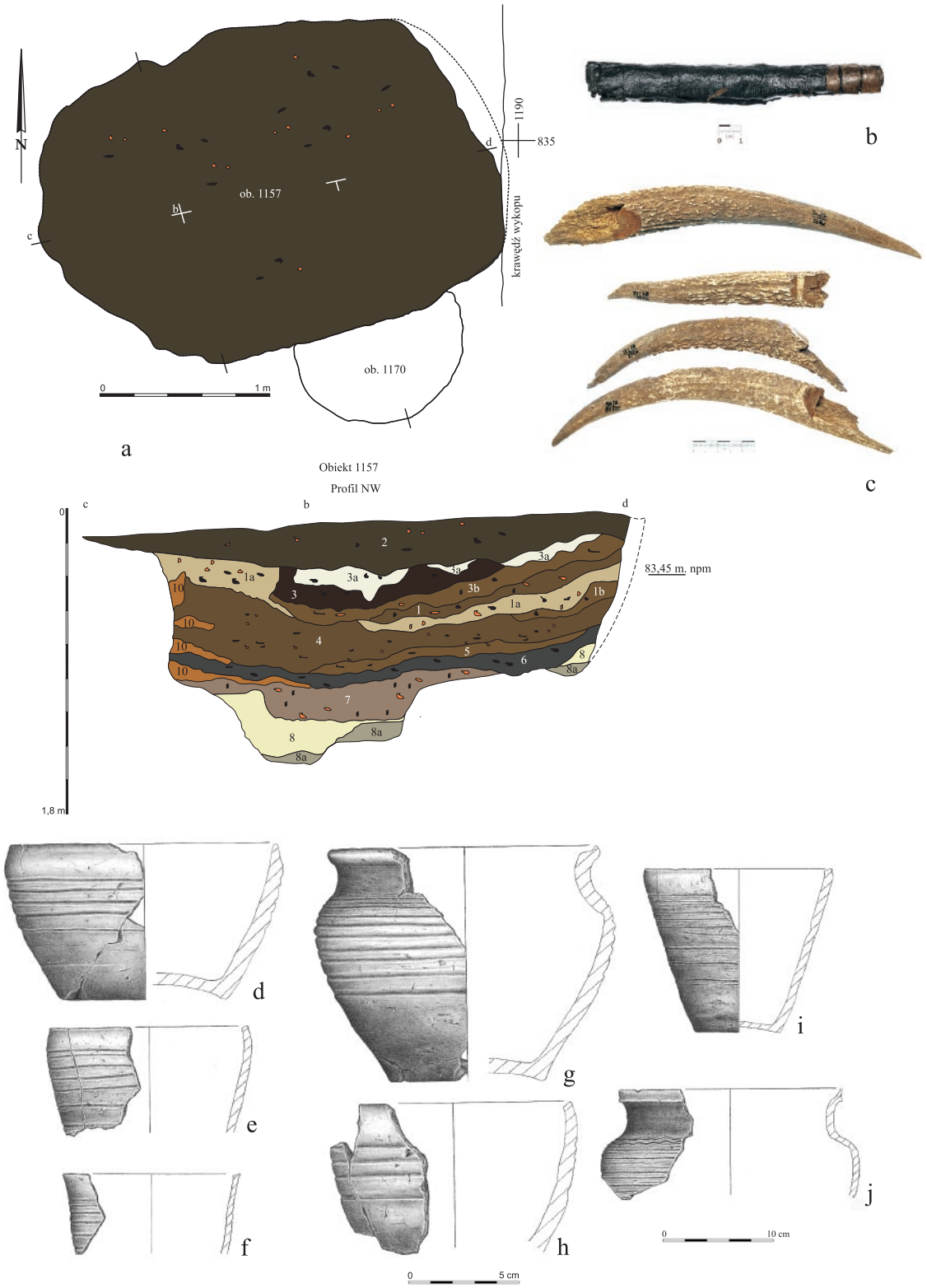

Ryc. 7. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Obiekt 1157. Fot. W. Ochotny, rys. B. Kowalewska, dig. M. Weinkauf
a – rzut i profil, b – zwój kory brzozowej, c – odpady z poroża, d – naczynia ceramiczne GT V

Fig. 7. Kałdus, Chełmno Commune, site 2. Feature 1157. Photograph by W. Ochotny, drawing by B. Kowalewska, digitalisation by M. Weinkauf
a – projection and profile, b – scroll of birch bark, c – antlers waste, d – pottery ware GT V

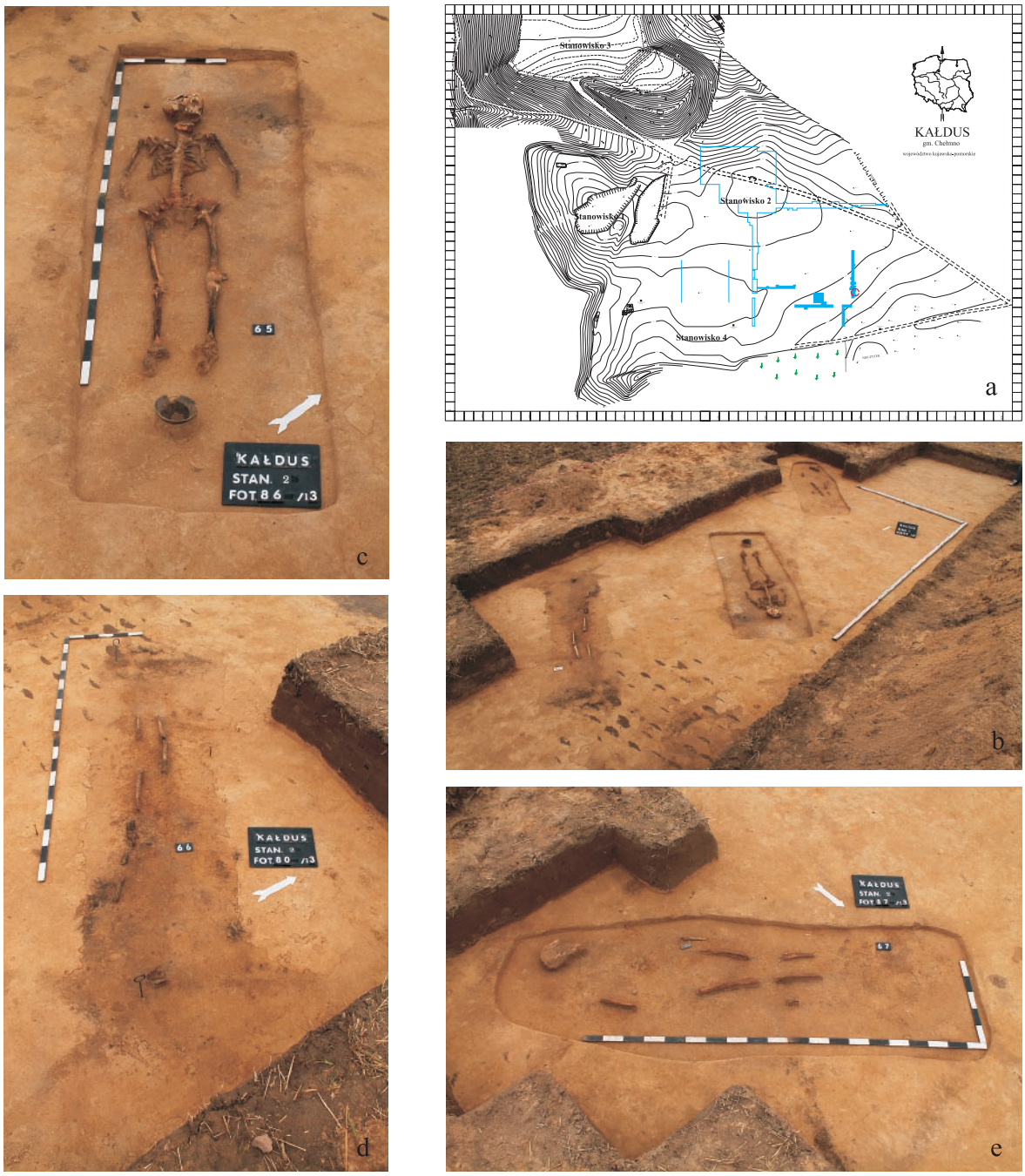

Ryc. 8. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Groby szkieletowe. Fot. S. Kalinowski
a – plan warstwicowy z zaznaczoną lokalizacją występowania grobów; b – groby 65-67, widok od północnego zachodu; c – grób 65, widok od południowego wschodu; d – grób 66, widok od południowego wschodu; e – grób 67, widok od południowego wschodu

Fig. 8. Kałdus, Chełmno Commune, site 2. Inhumation graves. Photograph by S. Kalinowski
a – single context recording with marked location of graves; b – graves 65-67, north western view; c – grave 65, south eastern view; d – grave 66, south eastern view; e – grave 67, south eastern view